

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МАЛОПРОДУКТИВНИХ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ

Д.С. Добряк, О.І. Дребот, П.П. Мельник

Інститут агроекології і природокористування НААН (м. Київ, Україна)

e-mail: dobraykds@gmail.com; ORCID: 0000-0002-2360-3520

e-mail: drebotoksana@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2681-1074

e-mail: melnikpp@ukr.net; ORCID: 0000-0002-6083-677X

У статті висвітлено сутність понять малопродуктивність орних земель, суспільні і природні чинники, які зумовлюють продуктивність цих земельних угідь. Обґрунтовано якісні показники продуктивності орних земель, їх обумовленість і зв'язок із даними природно-сільськогосподарського районування, бонітетною й нормативною грошовою оцінками земель, рентними відносинами, рентний характер земельних відносин в агро-сфері. Запропоновано науково-методологічні підходи щодо визначення на основі даних природно-сільськогосподарського районування, бонітетна оцінка орних земель, нормативів капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення та екологічних показників використання (урожайність, рентабельність, собівартість) цих зернових і зернобобових культур як основних, які забезпечують продовольчу безпеку. На конкретному досліджуваному регіоні наведено розрахунки кількісних та якісних показників малопродуктивності орних земель у розрізі агропроблемних груп ґрунтів природно-сільськогосподарського району. Ці рекомендації дадуть можливість корегувати структуру земельних угідь, посівних площ, трансформувати земельні угіддя в більш продуктивні, що забезпечить збалансування природокористування та підвищити рівень охорони як земельних ресурсів, так і взагалі навколишнього середовища. Необхідно відмітити, що запропоновані підходи дадуть можливість мінімізувати затрати на поліпшення навколишнього природного середовища (як найдешевші процеси) шляхом визначення малопродуктивних земель (передусім орних) і трансформації їх у більш продуктивніші (сіножаті, насовища) та більш екологістійкі до деградаційних процесів (водній й вітровій ерозії, зменшення антропогенного навантаження та ін.).

Ключові слова: *малопродуктивність, рентні відносини, природне середовище, трансформація, кількісні та якісні показники.*

ВСТУП

Малопродуктивність земель (передусім орних) – поняття багатогранне, яке згідно зі статтею 171 чинного Земельного Кодексу України розглядають разом із деградуваннями і відповідно до п. 2 цієї статті визначають «До малопродуктивних земель відносяться сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є екологічно неефективним». Слід підкреслити, що деградовані та малопродуктивні землі не

завжди розглядаються як самостійні, незалежні утворення, а об'єднуються у єдине поняття. Разом із тим, ці поняття маючи повну спільність щодо характеристики продуктивної спроможності, необхідно розглядати відокремлено одне від одного. Адже деградованість ґрунтів спричиняється переважно антропогенними факторами (водна і вітрова ерозія, забруднення, вірусне зараження), а низька родючість ґрунтів пов'язана з їх природними властивостями. Так, у минулому високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення, які зазнали дії деградаційних процесів, вресhti-решт стають малопродуктивними.

Слід наголосити, що при здійсненні земельної реформи понад 5 млн га деградованих і малопродуктивних орних земель були розпайовані і передані у власність громадянам, застосовуючи кадастровий підхід, а саме, площу земель гіршої якості збільшували еквівалентно до земель кращої якості. Використання вказаних орних земель у цій якості є екологічно неефективним, а в екологічному відношенні знижується їх продуктивність і погіршується стан навколишнього середовища. Вказане зумовлює необхідність виведення цих земель зі складу орних і трансформувати в інші земельні угіддя, які б протистояли більш стійко деградаційним процесам, економічно були більш ефективними та поліпшували б якість довкілля. Такі процеси можна здійснювати шляхом землеустрою на регіональному рівні — розробки і впровадження в практику проектом землеустрою адміністративного району, або основних напрямів використання та охорони земельних ресурсів на рівні регіону (області).

Отже, визначення малопродуктивних орних земель, встановити основні напрями підвищення їх продуктивності і на цій основі поліпшити стан довкілля є проблемою актуальною, проблемою сьогодення. Особливо зазначена проблема загострюється при введенні цих земель (сільськогосподарського призначення) в економічний оборот, визначенні їх нормативної грошової оцінки, капіталізованого рентного доходу.

Мета дослідження — обґрунтувати науково-методологічні підходи щодо визначення малопродуктивних орних земель у складі земельного фонду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам деградації малопродуктивності земель сільськогосподарського призначення, і особливо орних, присвячені роботи та наукові дослідження таких вітчизняних учених, як С. Булигін, Д. Добряк, О. Дребот, Т. Євсюков, О. Канаш, Н. Кузін, А. Мартин, П. Мельник, Л. Новаковський, І. Новаковська, О. Фурдичко та ін. [1–5].

Відаючи належне напрацюванням провідних учених, слід підкреслити на значному дефіциті комплексних наукових досліджень у цій важливій проблемі, а саме — необхідності подальших досліджень виокремлення деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення з інтенсивного використання, поліпшення їх якості та формування на цій основі збалансованого природокористування.

Незважаючи на значний обсяг науково-методологічних засад щодо визначення деградованих і малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення (особливо орних), встановлення їх наявності та якісні показники, а також розміщення в агросфері залишаються малоопрацьованими.

На регіональному рівні (район, область) на основі різних методологічних підходів головним завданням авторів було обґрунтувати визначення малопродуктивних орних земель та їх розміщення в натурі (на місцевості).

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі аналізу нормативно-правових та інших НПА, проектних розробок і статистичних даних, природно-сільськогосподарського районування, даних бонітетної й нормативної грошової оцінки земель, здійснюються відповідні розрахунки на конкретних територіях (регіон, природно-сільськогосподарський регіон, агрогрупи ґрунту).

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Склад земель сільськогосподарського призначення, особливо їх якість, ще недостатньо визначений, а тому не завжди якісно оцінюється значення земельних ресурсів як ресурсного потенціалу держави та впливу його не тільки на економіку, але й навколишнє середовище.

Вказане зумовлене тим, що в інтенсивному використанні залучено, як уже зазначалась, понад 5 млн орних малопродуктивних земель, які є збитковими і спри-

чиняють великі витрати. Отже, постає питання їх визначення на місцевості з метою трансформації в інші земельні угіддя.

Вибір методологічних підходів необхідно обґрунтувати, керуючись процесами, що пов'язані з продуктивністю земельних ресурсів. До таких процесів та чинників відносяться природно-сільськогосподарське районування як основа оцінки земель, земельна рента як показник прибутковості землі, бонітування ґрунтів як природна основа оцінювання земель [4]. Між цими чинниками є щільний зв'язок, який зумовлює підходи (процеси) визначення продуктивності.

Бонітування ґрунтів — це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають сталий характер та тотожно впливають на врожайність (продуктивність) сільськогосподарських культур. Слід підкреслити, що ці культури вирощуються в конкретних ґрунтово-кліматичних умовах.

Важливо зауважити, що результати бонітування ґрунтів в Україні були використані при визначенні нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, критерії бонітування враховують природні чинники продуктивності земель, а саме властивості ґрунтів: гранулометричний склад, вміст гумусу, потужність гумусового горизонту, засоленість, еродованість тощо.

Необхідно також відзначити, що бонітування проведено на кожний із 298 природно-сільськогосподарських районів України із встановленням шкал, які вміщують показники бонітетів кожної агро-виробничої групи ґрунтів (210 груп), що має в межах району понад 1 га. Ці показники обґрунтовано стосовно вирощуваних сільськогосподарських культур і для орних земель взагалі (як показник середньозважених, з огляду на частки цих культур у структурі посівів). Цей показник і обраний при визначенні малопродуктивних земель за основу по зернових культурах у досліджуваному регіоні, а саме Київській обл. Територія Київської обл. поділена на 10 природно-сільськогосподарських райо-

нів: 01 Чорнобильсько-Бородянський (загальна площа — 184,6 тис. га, бонітетна оцінка орних земель — 15 балів); 02 Вишгородський (площа — 43,1 тис. га, бал — 20); 03 Бориспільський (площа — 109,1 тис. га, бал — 18); 04 Переяслав-Хмельницький (площа 126, 5 тис. га, бал — 34); 05 Яготинський (площа 112,8 тис. га, бал — 36); 06 Фастівський (площа 66,5 тис. га, бал — 29); 07 Сквирський (площа 260, 5 тис. га, бал — 55); 08 Білоцерківсько-Миронівський (площа 269, 3 тис. га, бал — 53); 09 Трипільсько-Букринський (площа 43,8 тис. га, бал — 42); 10 Тетіївсько-Богуславський (площа 87,9 тис. га, бал — 44).

Також обрано для визначення кількості малопродуктивних орних земель основні економічні показники по Київській обл., а саме — врожайність зернових і зернобобових культур за останні 5 років 66 ц/га; собівартість 299 грн/ц; рентабельність 22,7%.

Враховуючи, що земельна рента — це різниця між отриманим і середнім прибутком, що являє собою частку додаткового прибутку, створеного безпосередніми виробниками, які господарюють на землі, то це було залучено до відповідних розрахунків у досліджуваному регіоні щодо визначення малопродуктивних орних земель [5].

Слід також підкреслити, що земельна рента — це вид доходу регулярно одержуваного від землі без ведення підприємницької діяльності. До постійних природних факторів, які зумовлюють регулярне утворення земельної ренти, належить якість ґрунтів і місцезнаходження земельної ділянки. До постійних суспільних та економічних — рівень інтенсивності використання земель, новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур, виведення їхніх нових сортів, органічна будова капіталу, монополія на використання і власність землі [6].

Величину ренти становить залишок додаткової вартості відносно середнього прибутку. Він утворюється тому, що ціна сільськогосподарської продукції визначається витратами на земельних ділянках із нижчою якістю ґрунтів і гіршим місцезнаходженням, а ціна продукції із середніх та

кращих ділянок стає штучно завищеною щодо її вартості, тобто обсягу вкладеної в неї живої й уречевленої праці. Цей залишок і є диференціальною рентою I. Не розглядаючи сутність диференціальної ренти II, варто зауважити, що диференціальна рента I, так і II у своїй основі має залишок між додатковою вартістю та середнім прибутком. Необхідно також відзначити, що земельна рента — це не ціна землі (земельної ділянки). Ціна землі — це капіталізована земельна рента [7].

Аналіз сучасного стану економіки свідчить про наявні ознаки, характерні для ринкових відносин. Найвиразніше вони виявляються у співвідношенні цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, і це найбільшою мірою впливає на утворення земельної ренти, її величину й структуру.

Запровадження в Україні платності землекористування зумовило визначення грошової оцінки землі (земельних ділянок). У зв'язку з цим залежно від призначення та порядку проведення грошова оцінка земельних ділянок була поділена на нормативну й експертну.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок — це капіталізований рентний до-

хід із земельної ділянки, визначений за встановленими методиками, затвердженими урядом. Капіталізація — це визначення вартості об'єкта оцінки на підставі чистого операційного або рентного доходу від його використання.

Показники нормативного рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення у розрізі адміністративно-територіальних одиниць, природно-сільськогосподарських районів, агровиробничих груп ґрунтів були затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 831. Для аналізу і дослідження застосовувалися вказані нормативи по Київській обл. (табл. 1).

Аналізуючи вище наведені міркування, а також економічні дані щодо вирощування зернових і зернобобових культур, природно-сільськогосподарського районування й нормативи капіталізованого рентного доходу, можна зробити висновок, що визначення малопродуктивних орних земель у регіоні найімовірніше доцільно здійснити на основі зіставлення нормативів капіталізованого рентного доходу (рілля, перелоги) з показниками бонітетної оцінки орних земель у розрізі природно-сільськогосподарських районів агровиробничих груп

Таблиця 1. Нормативи капіталізованого рентного доходу на землях сільськогосподарського призначення природно-сільськогосподарських районів Київської обл., грн/га

Природно-сільськогосподарські райони, шифр району	Рілля, перелоги	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
Чернобильсько-Бородянський (01)	10339,77	17110,24	5314,49	3505,67
Вишгородський (02)	13786,36	22813,65	7005,46	4479,47
Бориспільський (03)	12407,73	25665,36	4831,35	3505,67
Переяслав-Хмельницький (04)	23436,82	48479,01	7730,17	4868,99
Яготинський (05)	24815,45	49904,87	7247,03	4868,99
Фастівський (06)	19990,23	34220,48	7730,17	4089,95
Сквирський (07)	37912,50	69866,81	7971,73	5842,79
Білоцерківсько-Миронівський (08)	36533,86	62737,55	7730,17	5433,27
Трипільсько-Букринський (09)	28951,36	51330,72	7005,46	4284,71
Тетіївсько-Богуславський (10)	30330,00	58459,99	7486,60	4479,47

Примітки: сформовано автором за даними [8].

ґрунтів. Так, середньозважений бал бонітету на рівні регіону дорівнює 41, а норматив капіталізованого рентного доходу дорівнює 23850,0 грн/га. При зіставленні показників нормативів капіталізованого рентного доходу і собівартості орних земель (19734 грн/га), можна стверджувати, що в трьох природно-сільськогосподарських районах (01, 02, 03) більшість орних земель малопродатні під зернові культури, адже капіталізований рентний дохід менший від собівартості зернових. На цих земельних угіддях доцільно вирощувати кормові культури, а не зернові, які будуть збитковими. Аналізуючи показники нормативу капіталізованого рентного доходу та бонітетної оцінки земель (у балах) на рівні природно-сільськогосподарського району визначаємо продуктивність агрогруп ґрунтів за формулою:

$$Pr = B \times H_k$$

де Pr – продуктивність агрогрупи, грн;
 B – оцінка агрогрупи в балах; H_k – норматив капіталізованого рентного доходу на 1 бал бонітетної оцінки, грн.

Якщо показник продуктивності буде перевищувати собівартість вирощування зернових із 1 га, тоді такі агрогрупи доцільно відводити під зернові культури.

Якщо показник продуктивності буде меншим від собівартості, тоді такі агрогрупи ґрунтів не рекомендовано відводити під зернові. Малопродуктивність запропоновано встановлювати і визначивши бал бонітетної оцінки, який у грошовому вигляді дорівнює або менший від собівартості вирощування зернових культур. Так, собівартість вирощування зернових з 1 га у Київській обл. становить 19734 грн, а бал бонітетної оцінки в грошовому вигляді (через норматив капіталізованого рентного доходу) дорівнює 582 грн. Зіставивши ці показники, визначено, що агрогрупи ґрунтів у 33 бали і менше будуть малопродуктивними (19734:582). Такий методологічний підхід продемонстровано на прикладі Фастівського природно-сільськогосподарського району [8]. У табл. 2 виділені малопродуктивні орні землі, на яких вирощування зернових і зернобобових культур неефективне з огляду на те, що

Таблиця 2. Малопродуктивні орні землі Фастівського природно-сільськогосподарського району (06) (в розрізі агрогруп ґрунтів)

Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи	Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи
1а	206	3	39Г	263	11
4а	207	4	40В	1508	28
5а	421	12	46В	6	26
5б	4403	12	46Г	169	30
5в	6018	16	49В	321	27
6б	197	14	49'В	12	27
6в	93	17	50Г	235	26
7б	232	14	50'Г	58	26
7в	1137	16	51В	19	16
8а	32	12	51Г	231	21
8б	984	16	55В	5	30
8в	1012	21	56В	73	23
9а	15	17	56Г	313	30

Закінчення табл. 2

Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи	Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи
9б	40	17	57г	137	24
9в	83	19	92б	14	28
9г	106	19	133в	30	30
13в	12	20	134г	7	32
14б	46	16	176б	9	24
14в	233	17	176в	39	31
21б	422	9	176а	13	12
21в	492	12	176'б	38	24
22б	23	7	176'в	55	32
22в	109	9	177в	4	18
23б	21	6	177'б	11	20
27в	12	22	178б	6	23
29в	4399	19	178в	90	24
29г	5481	25	178г	188	29
29е	38	16	178'б	5	24
31в	770	18	178'в	94	24
31г	234	28	178'г	17	29
33в	1129	22	179б	13	27
33г	751	21	179'б	31	27
36в	80	18	181б	13	23
36г	38	19	181в	9	24
37в	764	14	181г	241	29
37г	701	19	210б	1	27
38г	421	13			
39г	24	8			

Примітка: сформовано автором за даними [8].

капіталізований рентний дохід нижчий від собівартості продукції зернових, яка сягає 19734 грн/га, а бонітетна оцінка ріллі дорівнює 33 бали.

За таким методологічним підходом визначили високопродуктивні орні землі у даному районі, бонітетна оцінка яких дорівнює 33 і більше балів, а капіталізований рентний дохід 19990,23 і більше грн/га (табл. 3).

Слід зазначити, що у Фастівському природно-сільськогосподарському районі малопродуктивних орних земель, які під зернові культури недоцільно відводити, є 36,5 тис. га, а високопродуктивних орних земель, які доцільно відводити під зернові культури – 30,0 тис. га.

Отже, за даними науково-методологічними підходами на основі природно-сіль-

Таблиця 3. Високопродуктивні орні землі Фастівського природно-сільськогосподарського району (в розрізі агрогруп ґрунтів)

Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи
40г	7747	34
41в	312	33
41г	7156	42
41д	57	48
43в	9	34
43г	806	38
45г	969	36
45д	51	39
49г	672	35
49'г	287	34
52в	253	35
52г	3219	40
53г	810	49
55г	481	40
121в	148	34
121г	2900	45
121д	425	56
121'в	12	38
121'г	11	45
133г	448	35
133д	19	61
133'г	14	35
146д	133	55
146'	306	55
148'	85	86
151	580	57
151'	828	57
153	221	62
155'	199	49
179в	35	36
179г	51	46
179'в	266	38
179'г	190	46

Шифр агрогрупи	Площа, га	Загальний бал агрогрупи
181'в	12	34
181'г	133	33
208в	36	44
208г	16	46
209в	22	43
210г	45	35

30 тис. га

Примітка: сформовано автором за даними [8].

ськогосподарського районування регіону, даних бонітетної оцінки інших земельних угідь сільськогосподарського призначення (багаторічні насадження, сіножаті, пасовища), економічних показників сучасного використання цих земельних угідь, встановлено доцільність їх використання за призначенням, тобто відповідну продуктивність.

ВИСНОВКИ

У статті подано теоретичне узагальнення і запропоновано розв'язання наукової проблеми щодо визначення продуктивності орних земель в умовах ринкових земельних відносин. Обґрунтовано сутність поняття малопродуктивності орних земель, суспільні й природні чинники, які зумовлюють продуктивність цих земельних угідь. До малопродуктивних земель відносяться сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких

характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним.

Обґрунтовано і запропоновано науково-методологічні підходи щодо визначення малопродуктивності орних земель, які базуються на використанні й зіставленні даних сучасного використання цих земельних угідь та даних бонітетних оцінок і нормативів капіталізованого рентного доходу як показника доходності земельних угідь.

На прикладі досліджуваного регіону продемонстровано науково-методологічний підхід визначення малопродуктивних і високопродуктивних орних земель, їх кількісні показники. Вказане забезпечить формування нової структури земельних угідь, удосконалення структури посівних площ сільськогосподарських культур, збалансованого природокористування.

ЛІТЕРАТУРА

- Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів. Київ: Урожай, 2005. 300 с.
- Добряк Д.С., Бабміндра Д.І. Еколого-екологічні засоби реформування землекористування в ринкових умовах: наукове видання. Київ: Урожай, 2006. 336 с.
- Добряк Д.С., Канаш О.П., Бабміндра Д.І., Розумний І.А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукові передумови їх екологобезпечного використання. Київ: Урожай, 2009. 464 с.
- Дребот О.І., Височанська М.Я. Концептуальні засади збалансованого використання земельних ресурсів у сільському господарстві. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 4. С. 131–137.
- Мартин А.Г., Канаш О.П., Євсюков Т.О. Підходи до визначення нормативів граничних параметрів деградованих земель. *Землеустрій і кадастр*. 2011. № 3. С. 88–94.
- Новаковська І.О. Економіка землекористування: навч. посіб. Київ: Аграрна наука, 2018. 400 с.
- Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого розвитку агросфери в контексті європейської інтеграції України: моногр. Київ: ТОВ «ДІА», 2014. 430 с.
- Статистичний щорічник Київської області за 2019 рік. Київ, 2020. 543 с.

REFERENCES

1. Bulyhin, S.Y. (2005). *Formuvannya ekolohichno stalykh ahrolandschaftiv [Formation of ecologically sustainable agrolandscapes]*. Kyiv: Urozhay [in Ukrainian].
2. Dobryak, D.S. & Babmindra, D.I. (2006). *Ecological and ecological means of land use reform in market conditions [Ekoloho-ekolohichni zasoby reformuvannya zemlekorystuvannya v rynkovykh umovakh]*. Kyiv: Urozhay [in Ukrainian].
3. Dobryak, D.S., Kanash, O.P., Babmindra, D.I. & Rozumnyy, I.A. (2009). *Klasyfikatsiya sil's'kohospodars'kykh zemel' yak naukovi peredumovy yikh ekolohobezpechnoho vykorystannya [Classification of agricultural lands as scientific prerequisites for their environmentally friendly use]*. Kyiv: Urozhay [in Ukrainian].
4. Drebot, O.I. & Vysochanska, M.Y. (2016). *Kontseptualni zasady zbalansovanoho vykorystannya zemelnykh resursiv u silskomu hospodarstvi [Conceptual principles of balanced use of land resources in agriculture]*. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya – Sustainable environmental management*, 4, 131–137 [in Ukrainian].
5. Martyn, A.H., Kanash, O.P. & Yevsyukov, T.O. (2011). *Pidkhody do vyznachennya normatyviv hranychnykh parametriv dehradovanykh zemel [Approaches to determining the standards of boundary parameters of degraded lands]*. *Zemleustriy i kadastr – Land management and cadaster*, 3, 88–94 [in Ukrainian].
6. Novakovska, I.O. (2018). *Ekonomika zemlekorystuvannya [Economics of land use]*. Kyiv: Agrarian Science [in Ukrainian].
7. Furdychko, O.I. (2014). *Ekolohichni osnovy zbalansovanoho rozvytku ahrosfery v konteksti yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny [Ecological bases of balanced development of agrosphere in the context of European integration of Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
8. *Statistical Yearbook of Kyiv Region for 2019. (2020)*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 05.09.2020